

6. Федорова Т. В. Семантика вежливости и средства ее выражения в современном русском языке (На материале произведений современной драматургии) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Т. В. Федорова. – Брянск, 2004. – 20 с.
7. Brown P. Politeness : Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
8. Grice H. P. Logic and conversation / H. P. Grice // Syntax and semantics / [ed. G. Cole, G. Morgan]. – N. Y., 1975. – V. 3. – P. 26–47.
9. Kasper G. Linguistic Politeness : Current Research Issues / G. Kasper // Journal of Pragmatics 14. – 1990. – № 2. – P. 193–218.
10. Leech G. Principles of pragmatics / Geoffrey Leech. – L. : Longman. – 1983. – 264 p.

ТЕНДЕНЦІЇ КВАНТИТАТИВНИХ ОДИНИЦЬ: СИНЕРГЕТИЧНІ АСПЕКТИ

ШВАЧКО С. О.

Сумський державний університет

У статті фокусується увага на процесах еволюції та інволюції одиниць з кореневою морфемою числівника. Аналізуються семантичні девіації повнозначних та службових слів в англomовному дискурсі. Осмислюється семантична дистанція числівників та їх дериватів. Намічаються перспективи дослідження заявленої теми.

Неогенія – це та ніша пошуку, яку із задоволенням відвідують учені-лінгвісти з метою вибудови наукової картини світу та акумуляції у ній знань про світ та про мову. Фактори мовної системності та упорядкованості віддзеркалюють дієвість самоорганізуючих тенденцій у квантитативних одиницях (об'єкт дослідження), їх діасинхронічного статусу та синергетичних процесів (предмет дослідження). Науковий пошук тенденцій самоорганізації включає осмислення самоорганізації вторинних конструювань на векторах їх енергетики, інформатики та матерії [2], зокрема процесів лексикалізації та граматикалізації. У дослідженні ключовими одиницями саги про силу самоорганізації мовних одиниць (у нашому випадку – квантитативних одиниць англomовного дискурсу) є метазнаки *еволюція, інволюція, лексикалізація, граматикалізація, формальна та семантична девіації денумеративів*. Актуальність теми зумовлюється зростаючим інтересом учених до лінгвістично-когнітивного буття мовних одиниць, їх вторинного конструювання та молодослідженністтю квантитативних одиниць.

Саморегуляція та самоорганізація прослідковуються у феноменах лексикалізації та граматикалізації – “свідків” постійно діючих процесів еволюції та інволюції. Під еволюцією розуміємо генезис мовних одиниць у корпусі лексичних повнозначних конструювань; під інволюцією – зворотній процес утворення граматичних формантів від однокореневих (вихідних) повнозначних слів, трансформацію останніх у службові конструювання з лексичною лакунарністю (неповнозначністю), наприклад, у сполучних словах,

прийменниках, артиклях тощо. Метазнак *лексикалізація* об'єктивований результатами процесу творення спільноморфемних одиниць лексику – повнозначних монокомпонентних та полікомпонентних конструювань. Лексикалізація включає вихідні морфеми, словоформи та словосполучення, які трансформуються у повнозначні слова або фразеологізми. Лексикалізація – це самореалізуюча тенденція творення нових мовних одиниць, діючим стимулом яких є девіація від прямого значення до переносного, включаючи фігуральне. Матеріальна база (вихідна) таким чином одержує нову інформацію у похідному конструюванні, енергетичним механізмом якої слугує семантичний зсув, що генерує (породжує) омонімічну діаду вихідної та похідної одиниць, примножуючи таким чином корпус лексику конкретної мови. Граматикалізація ілюструє зворотній процес – від повнозначного лексичного буття до спустошеного, до появи граматичного форманту. Релевантними є приклади з любої макросистеми на рівнях внутрішньочастиномовної деривації та поза її межами. В англійській мові конкретним прикладом є епідигматичні тенденції слів типу англ. *twenty, fourteen*. У зазначених лексемах суфіксальні морфеми *-ty, -teen* утворилися від повнозначного слова *ten*; а згодом, як результат лексикалізації, з'явилися новоутворення типу англ. *in her teens, a teeny girl*. Процес лексикалізації обіймає також вторинні фразеологічні утворення. Пор. англ. *white house₁ → White House, yellow house₁ → yellow house₂, a blue stocking₁ → a blue stocking₂*.

Діахронічна пам'ять зберігає витоки конструкції англ. *to be going to*. Пор. омонімічну діаду англ. *I'm going to write (to read) it :: I'm going to the Institute*. Комплементарні експлікатори матеріалізують відмінні риси інтродуктивних блоків цих речень. Процес граматикалізації у цьому випадку імплікує делексикалізацію задіяних конструювань, їх трансформацію у граматичні форманти. Подібна “доля” спіткала поліфункціональні слова типу англ. *to do, to have, to come* та інші. Пор. англ. *I read – so do I / so he does*. А лексема *did* (від *do*) генерувала суфікс *-ed* (*skated = skate + did*). Подібний феномен ми спостерігаємо у створенні дієслівних форм англійських негативних та питальних речень. Модальні дієслова англійської мови також свідчать про делексикалізацію або граматикалізацію. Прямий (еволюція) та зворотній (інволюція) процеси не закінчуються на цій сукцесивності як такі, що позначені циклічністю. Подібна транспозиція обіймає оказіональні конверсиви типу англ. *How many ifs go to a bushel?* Явища наскрізної лакунізації у процесах частиномовної трансформації є вельми вагомими для граматичного ладу англійської мови і потребують виокремлення та деталізації у науковій картині зазначеної семантичної девіації.

Граматикалізація передбачає втрату лексичної самостійності задіяних одиниць та, з іншого боку, збільшення корпусу граматичних формантів, модифікації функцій, формальних показників на векторі аналітичності конкретної мови. Пор. англ. *handsome, hopeless, hopeful*, в яких суфіксальні морфеми з'явилися у результаті граматикалізації однойменних вихідних повнозначних одиниць. Від лексеми *little*, зокрема її форми *less* (*little – less least*), утворився суфікс *-less*, який маркує наявність кореневої семи (*friendless*,

homeless, nameless). Антонімічний суфікс *-ful* зберіг семантику вихідної лексеми. Пор. англ. *beautiful, hopeful, pocketful*.

Відчислівникові деривати англійської мови відкриті процесам як еволюції, так й інволюції. Числівникам, як універсальним одиницям позначення нумеральності та квантитативних ознак дискретних предметів, притаманні частиномовні семантичні та граматичні риси повнозначних слів [1; 3; 6]. Наявність групи числівників із компонентами *-teen, -ty* (етимологічні дублети лексеми *ten*) свідчить про внутрішньочастиномовну словотвірну силу ранніх числівників. При цьому виокремлюється група назв великих чисел, пам'ять яких зберігає сему "більше за попереднє число": *hundred* "велика десятка", *thousand* "велика сотня", *million* "велика тисяча" тощо. За межами частиномовної парадигми номінації числа модифікуються на денумеральних просторах. Тенденції числівників при цьому детермінуються іманентними законами мовної системи, діями "вічного двигуна" словотвору [4; 5]. Денумеральні конструювання (ДК) англійської мови утворюються, як і інші похідні слова, продуктивними та непродуктивними способами. Пор. англ. *five – fifth, fifty, fifteen, fiver, fivesome, to five*. Генетичне наслідування поверхневих структур нумеральних словосполучень (НС) простежується у корпусі однолексемних та полілексемних ДК. Пор. англ. *once, only, oneness, loneliness, oneself, alone, someone, anyone, none, everyone, one by one, one another, the one and only* тощо. Числівникові морфеми займають у ДК ініціальну, медіальну та фінальну позиції. Препозитивні позиції (ініціальні) об'єктивуються структурою вихідних одиниць – іменникових словосполучень із нумеральним компонентом. Пор. англ. *two arms / two-armed, one eye / one-eyed*. Високочастотною у корпусі вторинних конструювань представлено лексему *one* з огляду на її поліаспектність та поліфункціональність. Пор. англ. *one times two, one book, the one and only child (single), one way (the same), that one (book), one another (couple is implied), one should know that (indefinite), one by one (in turn), one day, one summer (any time), one bird told me (gossiping)*. Числівникам (як "батькам" ДК) притаманні такі риси параметризації, як: генетична синкретичність (предметність + нумеральність), термінологічність, детермінологічність, фразеологізація, поліфункціональність (позначення точної, приблизної, невизначеної кількості), а також словотвірний потенціал. Із "семи чудес" НС досліджуваним ДК притаманні "п'ять чудес", у яких відсутні риси термінологічності та детермінологічності. За формулою Тулдави Ю. А. [7] семантична дистанція між НС та ДК становить 0,16 скалярної близькості:

$D = 1 - 2 \times q / A + B = 1 - 2 \times 5 / 7 + 5 = 1 - 10/12 = 0,16$ (q – п'ять спільних рис НС і ДК із "семи чудес", А – риси НС, В – риси ДК).

Сплески минулої числової предметності супроводжують і ДК, що свідчить про їх "когнітивну пам'ять". Число (як денотат НС, їх логос) корелює з дискретним сприйняттям предметів оточуючого світу. Термінологічність / детермінологічність числівників зникає у парадигмі ДК з огляду на семантичну розмитість останніх, їх дифузність. А це потребує глибокого осмислення низки адгерентних питань. Формула семантичного наповнення числівників $Ч_n = Ч_{n-1} + 1$ не спрацьовує у корпусі ДК; останнім притаманна тенденція

до деквантифікації та десемантизації вихідних одиниць. Валоративним при цьому є вивчення процесів еволюції та інволюції діади НС :: ДК.

Сага про англ. *once* (*one-* + *-ce*) починається з того, що зазначена лексема є вторинним конструюванням, яке в основному семантизує темпоральні ознаки за допомогою монолексемних та полілексемних одиниць. Пор. англ. *the face was once more suffused with energy, visited by her family once a month, she usually came back to the village once every two months, once blacklisted it would be impossible...; almost at once they came to conclusion; he had once been a prisoner; he can once get her attention* (Diana Pearson). Денумеративи в свою чергу служать базою для третинних утворень. Пор. англ. *oncer* (N) – “той, що рідко ходить в церкву”; *my once* (Adj) *owner* – “мій попередній хазяїн”; *once* (N) *is enough* – “достить”, *to get the once over* (N) – “quick visual examination, огляд”.

До групи із суфіксом *-ce* належать також слова *twice*, *thrice*, що номінують зазначену числівниковою морфемою частотність. Суфікс *-ce* семантично наближується до лексеми *time*: *twice is two times one, thrice is one times three, time after time, many a time*. Лексемам *once*, *twice*, *thrice* притаманна числова точність. Утворення типу числівникова основа + *-fold* поповнюють групу точних квантифікаторів. Пор. англ. *twofold*, *threifold*, *fourfold* та ін. Винятком є *onefold*: спрацьовує семантична заборона. До групи ДК з розмитою квантитативністю належать лексеми типу англ. *someone*, *anyone*, *everyone*, *thirtysome*, *fortyish*.

Морфема *-some* у ДК позначає числову апроксимацію. Пор. англ. *thirtysome*, *fortysome*. (Неквантитативний зміст актуалізується у прикметниках англ. *handsome* та *troublesome*). Морфема *-ish* замовляє семантичну девіацію похідного денумератива та вказує на приблизну вікову ознаку. Словосполучення англ. *a twenty something* реалізує сему приблизності у межах малого синтаксису. ДК *someone* матеріалізує синкретичне буття номінації на позначення приблизності та предметності. Не позбавлені ДК семантичної спустошеності – транспозиції до статусу інтенсифікаторів, службових маркерів синтаксичних зв'язків. Об'єктивацією спустошеності ДК слугує їх семантична лакунарність, пропуски у поверхневій структурі конструювань. Пор. англ. *He not only heard it but saw it too (he both heard and saw it)*. У виразах типу *only three books left* дериват *only* уточнює, виокремлює числову ознаку позначуваного, зберігаючи латентну пам'ять вихідної лексеми *one*.

Аналіз ДК верифікує дієвість універсальної тенденції словотвору: складні слова походять від простих, суфікси генеруються від слів, суфіксації передують композиція. Візуально лексема англ. *only* уподібнюється прислівнику. Але в англійській мові є чимало ад'єктивних слів із суфіксом *-ly* (*friendly*, *neighbourly*, *lovely*). Частиномовній верифікації омонімічних пар *only* (Adj) :: *only* (Adv), *friendlike* (Adj) :: *friendlike* (Adv), *lovely* (Adj) :: *lovely* (Adv) слугує їх синтаксичне буття, функціональне навантаження. Пор. англ. *friendlike behavior* :: *he behaves friendlike*, *the only son* :: *only three books*. У виразах *the only son* та *the only people* семантизується ідея винятковості, ексклюзивності, тобто число як вихідне значення імплікується у сонмі квалітативності. У виразі *my one and only chance* генетичні зв'язки однокореневих лексем використовуються для підсилення, виокремлення фразеологізму. Історичною

є наступна тенденція послідовності *Adj*→*Adv*. Таким чином, лексема *only* (*Adj*) утворена за суфіксацією, *only* (*Adv*) – за конверсією. Така частиномовна послідовність словотвору притаманна іншим паттернам:

<i>one</i>	→	<i>only</i> (<i>Adj</i>)	→	<i>only</i> (<i>Adv</i>)
<i>four</i>	→	<i>fourth</i> (<i>Adj</i>)	→	<i>fourthly</i> (<i>Adv</i>)
<i>five</i>	→	<i>fifth</i> (<i>Adj</i>)	→	<i>fifthly</i> (<i>Adv</i>)

Конструюванням типу англ. *twentyish*, *twenties*, *twentieth* притаманний синкретизм (позначення числа та інших сем). Темпоральність груп ДК актуалізується полілексемними одиницями з плеонастичним квантитативним наповненням. Пор. англ. *once a month*, *once a year*, *once a season*, *once in a while* тощо. На відміну від НС, ДК розширюють семантичний дизайн вихідних одиниць: поряд із вибірковою семантизацією числових ознак референтів ДК реалізуються значення невизначеної, індефінітної кількості, а з часом ДК транспонуються у парадигму службових слів. За межами повнозначних слів ДК ідуть “на допомогу” інтенсифікаторам, сполучникам та прийменникам, включаючись таким чином у процес інволюції. ДК семантизують апроксимацію у межах внутрішньослівної параметризації, а не в умовах оточуючого малого синтаксису (на відміну від НС). Семантичний дизайн ДК не є хаотичним, спорадичним феноменом. У своїй семантичній еволюції ДК уподібнюються НС – на векторах деквантифікації та десемантизації. Але сему квантитативності ДК семантизують синкретично. Спустошеними ДК вживаються для реалізації синтаксичних зв’язків, когезії та експресивності (пор.: рос. *чёрта с два*, англ. *once if you were there*). Семантичні уподібнення НС та ДК супроводжуються однойменними розбіжностями, що детермінується дією законів діалектики – інтеграцією феноменів сходження та розходження, спільного та відмінного, позитивного та негативного, традиційного та оказіонального, постійного та перемінного, еволюційного та інволюційного.

Таким чином, поверхнева та глибинна структура числівників відкрита модифікаціям на епідигматичному рівні, при дієвості “вічного двигуна” словотвору, що є вельми перспективним для подальшого вивчення лінгвокогнітивного буття квантитативних одиниць у гетерогенних мовних системах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Есперсен О. Философия грамматики / Отто Есперсен ; [пер. с англ. В. В. Пассекс, С. П. Сафроновой]. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 404 с.
2. Єнікєєва С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови : [монографія] / Санія Маратівна Єнікєєва. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – 303 с.
3. Засоби квантифікації : лінгвокогнітивні аспекти : монографія / [С. О. Швачко, С. В. Баранова, І. К. Кобякова та ін.] / [за ред. С. О. Швачко]. – Суми : Вид-во СумДУ, 2007. – 203 с.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 464 с.
5. Мажюлис В. П. Индоевропейская десятичная система числительных // В. П. Мажюлис // Вопросы языкознания. – 1956. – № 4. – С. 53–59.

6. Таранець В. Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови) / Валентин Григорович Таранець. – Одеса : Астропринт, 1999. – 116 с.
7. Тулдава Ю. А. Об измерении связи качественных признаков в лингвистике : сопряженность альтернативных признаков / Ю. А. Тулдава // Квантитативная лингвистика и автоматический анализ текстов // Ученые записки Тартусского университета. – 1988. – Вып. 827. – С. 146–162.
8. Pearson D. Sarah Whitman / Diana Pearson. – L. : Transword Publishers Ltd., Century House, 1982. – 339 p.

ЕВОЛЮЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ФОНЕТИЧНИХ СИСТЕМАХ ЯК ВНУТРІШНІЙ ФАКТОР МОВНОГО РОЗВИТКУ

ЮСИП-ЯКИМОВИЧ Ю. В.

Ужгородський національний університет

Стаття є продовженням студій автора еволюційних тенденцій фонетичних систем слов'янських мов, що зумовлюють евфонізацію [18]. Запропоноване дослідження еволюційних тенденцій у фонетичних системах дає загальні теоретичні накреслення для обґрунтування наукової мовної теорії евфонізації як для слов'янських, так і для неслов'янських мов індоєвропейської сім'ї.

Діахронний та синхронний підходи дають можливість з'ясувати спільні та відмінні тенденції, процеси, яких зазнали фонетичні системи від праіндоєвропейського періоду аж до сучасного стану, прагнучи зберегти кожен із мов у стані комунікативної придатності.

Існування мови, як відомо, забезпечується єдністю її функціонування і розвитку. Функціонуючи, мова розвивається, у ній відбуваються зміни, які поліпшують можливості функціонування мови, сприяють її прогресивній еволюції. Функціонування нероздільно зв'язане і зумовлене її розвитком, а розвиток, як і функціонування, – це форма існування кожної мови.

Мовна система розвивається в умовах подвійної залежності, її еволюція визначається, з одного боку, середовищем, у якому вона існує, а з другого, її власною будовою. Саме тому в теорії мови розрізняють мовні і позамовні фактори розвитку. До власне мовних належать внутрішні і зовнішні чинники.

Імпульси мовних змін часто породжуються функціонуванням власне мовного механізму. “Багато лінгвістів ... не хотіли визнати, що вже само функціонування мовного механізму як такого, здатне викликати імпульси мовних змін, які самі по собі є незалежними від історії народу. Головна особливість, що відрізняє внутрішні причини мовних змін від зовнішніх, полягає в тому, що внутрішні причини не мають ніяких часових обмежень...” [11, с. 234–235]. Ці причини діяли в усіх мовах, які функціонували колись, діють у мовах сучасних і будуть діяти в мовах майбутнього.

До внутрішніх причин мовних змін Б. О. Серебренников зараховує: необхідність поліпшення мовного механізму, який ніколи не буває ідеальним; необхідність збереження мови в стані комунікативної придатності;